

ՏՈՍՊԱԿԱՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՆԱԶԻԵՐՏԻ

ՔԱՆԻ մ'ամիս յառաջ, այս էջերուն մէջ հրատարակուած (Բապտիստ, 1896 Յուլիս, երես 325-329) մէկ գրութիւնս՝ — « Բաւելլուած եւ քննութիւն ցուցակի տուպական կամ հայկական բնութեան արծաւագրութեանց (Հիպեանայ) » — այսպէս կը վերջացնէր. « Այսօր այդպիսի Պատեհ առթիւ նորէն կը դառնանք այս խնդրոյն » :

« Պատեհ առթիւ »-ը ներկայացած կը կուրծեմ, տեսնելով որ ուսումնասէր և գիտնական բարեկամներ կը բախարհեն զիս և յորդոր կը կարգան շարունակելու համար ընտրած մասնաճիւղս : Բայկական շնորհակալութիւնս նոյն յարգելի բարեկամաց՝ կը շարունակեմ ըստ խոստմանս :

Նախ՝ վերնագրիս առաջին բառէն սկսիմ : Ասորեստանաբանութեան (assyriologie) կրկին ուսուցիչներու երէցն J. Oppert, որ Եւրոպիոյ մէջ բնագիտութեան առաջին հիմնադիրն եղած է իւր երկու ընկերակցաց — Dr. Hincks և Sir H. Rawlinson-ի — հետ, կը հակառակի այս անուանակոթեան՝ առարկելով, թէ « Սա ձե գրութիւնները *vanique* կոչելու համար պէտք էր որ միայն Վանայ մէջ գտնուէին ասոնք, մինչդեռ Հայաստանի շատ տեղերը կը գտնուին. ուստի անիրաւութիւն չընելու համար՝ պէտք պիտի ըլլայ միւսներն ալ իրենց գտնուած տեղերուն անուանելովը կոչել, ոսկից պիտի ծագի խառնաշփոթութիւն մը : Ըստ իս լաւագոյն է ընդհանրական և յարմար օրիշ անուն մը տալ, քան թէ *vanique* կոչելով մասնաւորել » :

Յարգելի ուսուցիչս այս դիտողութիւնն իրաւացի գտնելով հանդերձ, դիտել տուի թէ՛ *vanique* անունն անոր համար տրուած է, որ առաջին անգամ Վանայ մէջ գտնուած են անոնք, և թէ այս անունը կը գործածուի ոչ թէ իբրեւ զոյական՝ այլ իբրեւ անական, որով *vanique* անունն մէջ պէտք է զօրութեամբ հասկնալ « Վանայ բերդին վրայի արձանագրութեանց տեսակէն » իմաստն : Այս ալ պատասխանեց, թէ « Վանայ բերդին վրայ աքեմենեան, մարական և ասորեստանեան արձանագրութիւններ ալ

կան » : Աւերմն, ըսի, *arméniaque* (= հայաստանեայ, հայաստանեան) անունը պահեմ, ինչպէս որ գործածական դարձած է, և ինքն ալ գործածած է : Աւելցուցի նաև թէ կրեմն կոչել *urartienne* (= ուրարտեան) ⁽¹⁾ ևս, քանի որ Սարգոնի արձանագրութեանց մէջ « Ուրարտի », անուամբ յիշատակուած է իրենց երկիրն, և ինքն ալ թարգմանած է « Հայաստան », ստով դարձեալ կը մտնենանք *arméniaque* անուանակոչութեան : Իսկ Հերոդոտէն աւանդուած « Ուրարտի », անունն, որուն հետեւելով լնորման « Ուրարտեան », կը կոչէ այս ժողովուրդն և իրենց արձանագրութիւններն, (*Lettres assyriologiques*, Հտ. Ա. երես 119, 132 և 133), պարզապէս Ուրարտի մէկ տարբեր արտասանութիւնն է՝ հին Պարսից ձայնական գործարանին մէջ : և ր արտաբերութեանց տարբերութիւն չբերելովն. Ուրարտի ալ՝ Ս. Գրոց « Ուրարատ », և Ասորեստանեայց « Ուրարտի », ձեւերուն միջին մէկ կերպն ըլլալը կը հաստատուի, որպէս կը պնդէ Րոյինսոն (Herodotus, Հտ. Ի. երես 250-254) : Թէեւ Ուսուցչական *proto-arméniaque* (= նախահայ) անունն ևս առաջարկեց այս կարգի արձանագրութեանց համար, սակայն առարկեցի թէ Քետեսիք (Héteens, Hittites) արդէն այսպէս կոչուի սկսած են գիտնականներ : Հետեւաբար՝ որոշեցինք հետեւի հասանքին և գործածել անխորաբար թէ՛ « հայաստանեան », և թէ՛ « տոպրական », անուններն, — « մինչև ցնոր անօրինութիւն » :

Գալով վերնագրիս միւս բառին, — Մանագիւրտ կամ Մեղաղկերտ անուան, — մեծաճմուտ գիտնականն Սէյա կը համարէ թէ նոյն է ընդ « Մանաագ-կերտ = Մենուաչի քաղաք (?) », (*Journal of the Royal Asiatic Society*, 1882, երես 540). Իսկ լնորման այս վերջին անունը (Մենուաչ) կը մերձեցունէ Ս. Գրոց յՅՈԸԻ և Նիկողայոսի Դամասկացու (առ Բովսեպ. Հր. Դ. Ա. 3, 6) Մեսնէին, որ գործածուած են Հայաստանի մէկ մասը Նշանակելու համար ⁽²⁾ : Գլ. Երեմ.

1. Ասորեստանեայ տառերն հայկական այբուբենով գրելու համար՝ կը հետեւեմ եւրոպացի գիտնականներէն ընդունուած կանոնին, և կը որբագրեմ մինչև հիմայ անուշադրութեամբ ըրած մէկ սխալ՝ գրելով « Ուրարտի », փոխանակ գրելու « Ուրարդի » : Ասորեստանեայ տառերն եւրոպական այբուբենով ներկայացնելով՝ կ'ուշանանք, Դ = ր, Լ = տ, Ո = ր : Այսպէսով Ուրարտի աւելի կը մտնենայ մեր « Արարատ », սովորական ձեւին :

2. Անշուշտ մեր Մանագուլէ և Մենուաչէն

Ահաւաստիկ արձանագրութեան ընթերցումն, ըստ
Հ. Շէյխ:

1. (Յ. աստուծոյ). Խաղ-դի-հ-նի-նի ուղ-մա-ա-
ղի-հ-նի [յ. աստուծոյ.] Խաղ-դի-հ-հ-(ոչդիյի)

2. $[j, s.]$ W^k - h - $h_{n_1} - u_{n_2} - z^k$ ($j, s.$) $h_2 - u_{n_2} - n_2$
 $h - h - k - h - h - h - k$

[illegible]

4. $pu-w-qn_2-n_2-u-h-h$ (J. d.) U^h-Gn_2-w-Gh
(J. d.) $h_2-yn_2-n_2-h-Gh-h-h$

5. *կրկնաշ քար-ա-ի-է կրկնաշ ալ-ա-տռ-ռ-ի-նի-է*
կրկնաշ (յ. հ.) Շառ-ռ-ա-ա-ռ-է

6. *kphrw* (J. b.) *βh-h-h-h-w-w-nz-k kphrw*
k-ph-k-w-w-nz-k w-nz-uh

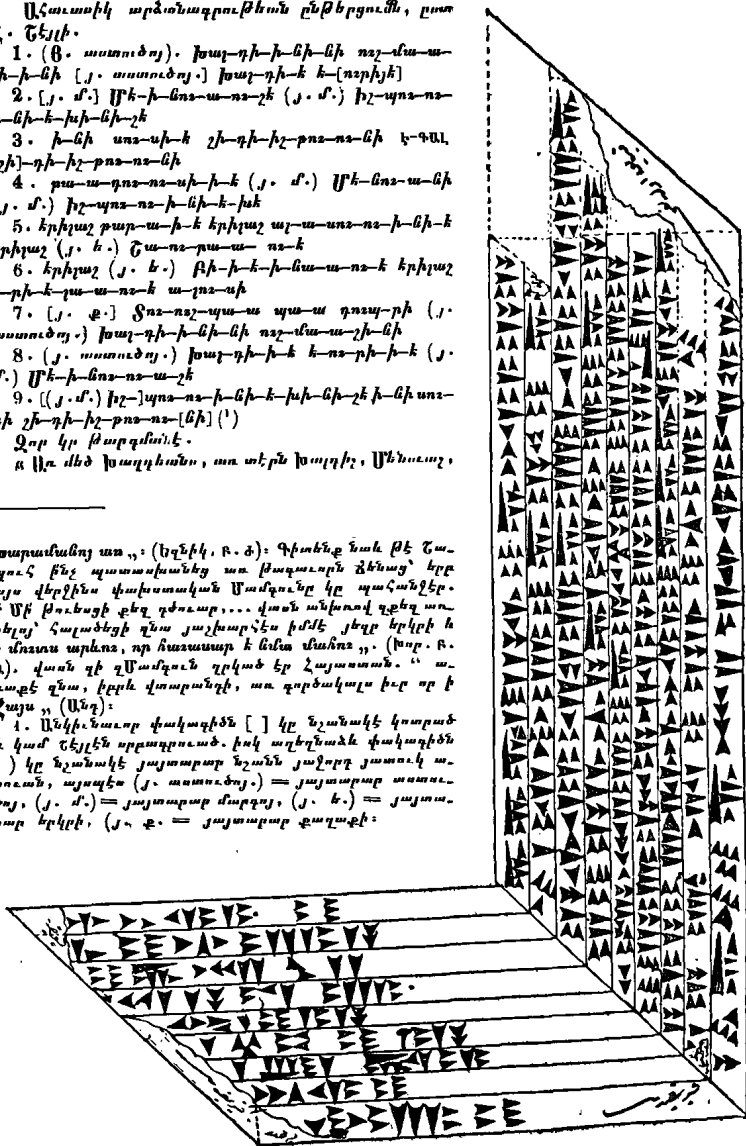
7. [J. P.] Տոշ-ոշ-պա-ւ պա-ւ դռպ-րի (J. աստուծոյ.) Խաշ-դի-ի-նի-նի ոշ-նա-ւ-շի-նի

8. (J. աստուղծոյ.) Խաչ-դի-ի-է կ-նշ-րի-ի-է (J.
Մ.) Որ-ի-ն-նշ-նշ-ա-շէ

9. [(j . d.) hz-] uynz-nz-h-g-k-huh-g^h-g^h h-g^h unz-uh zh-qh-hz-pnz-nz-[gh] (¹)

Գոր կը թարգմանէ .

« Եւ մեծ խաղողեան », առ տէրն խաղողի, Մեհաւաշ,

խորամանկ առ «: (Եզնիկ, Բ. Ժ): Գրեմեք նաև թէ Շա-
առէ զնէ պատասխանեց առ խաղաղութն ձեռնադ» երբ
այս վերջին փառաբանացն Մամադըրը կը պահանջէր:
«Մի թուեցի թեզ գիշարը... վառն անխռով թեզ Կա-
նեկդ» հաղաժեցի զնա յաշխարհէն իմէմ յեղբ կերկի հ
ի մոտաւ արեւոտ, որ հաւատարմ է նմա մնա՞նք» (Խոր. Բ.
Ա). վառն զի զՄամադըն զրկած էր Հայաստան. « ա-
ռաքէ զնա, իբրեւ վտարանդի, առ գործակալաւ Էւր որ ի
Հայս» (Անդ):

Գ. Անհրձեւոր փակագրին [] կը նշանակէ կորուսած կամ Ելելը որդարութեամբ. իսկ յաշիւը փակագրին () կը նշանակէ յայտարար նշանն յաշիւը յատուկ աշնուան, այսպէս (յ. աստուծոյ.) = յայտարար աստուծոյ, (յ. մ.) = յայտարար մարդոյ, (յ. ե.) = յայտարար երկրի, (յ. ք.) = յայտարար քաղաքի:

ունեցած են, այլ ևս չեմ վարանիր յայտա-
րարել զայն » : Ուրեմն մեր արձանագրու-
թեան առաջին տողին մէջ կրկնուած խաղչիկ
անունն իրաւամբ կրնանք թարգմանել « խաղ-
չի աստուծոյ պատկանող երկիր և ժողովուրդ
== խաղախ », որուն կից եռարիյէ « իշ-
խան », բառին հետ կ'ունենանք բառ առ բառ
« խաղախ իշխան == խաղտեաց իշխան ==
խաղաեաց իշխանք », վերջին ձևով իբրեւ
կոչական : Իռարիյէ կը նշանակէ « տէր »,
պետ, քրմապետ, իշխան », համեմատելով ա-
սորեստաներէն րէշ բառին հետ . սակայն նը-
կատելով որ խաղտեաց երկիրն կամ Ուրար-
տիի թագաւորութիւնն այլ ևս այլ փոքրիկ
իշխանութեանց կը բաժնուէր՝ յարմարացոյն
համարեցի՝ « իշխան », թարգմանել, ու քանի
որ Մենուայ խաղճն իրեն հպատակ իշխան-
ներուն կ'ազդէ՝ յոգնակիի վերածեցի ես ալ :
Դ. Հ. Միւլլերի՝ տրկին կամ տիրուհի, կը
համարեմ այս բառն (անդ) . իսկ Ուպար
կը թարգմանէ « բողոք, ամէն », և Հալէփի
« մեծ, հզօր » :

2. Աւերորդ է նորէն կրկնեն թէ .. խի-
նի վերջաւորութիւնն « ... ան », պէտք է
թարգմանել . ուստի՝ « Իշպուհինան », և ո՛չ
« որդի Իշպուհինայ » :

3. և 9. Հ. Եէյն նոյնութեամբ թողած է
տեսի բառն, զոր Դ. Հ. Միւլլեր Աշուրա-
Դարգայի արձանագրութեան մէջ կը թարգ-
մանէ « մատուռն, վիմափոր տաճար », որուն
հետեւելով Սէյս ալ կը սրբագրէ իւր « պատ,
որոն », թարգմանութիւնն ի « մատուռն, տա-
ճար », Դատ իրաւացի կը գտնեմ Միւլլերի
թարգմանութիւնն, քանի որ Ուպար կը կար-
ձէ թէ տեսի ասորեստանեայց ռաքաննոն բա-
ռին կը համապատասխանէ և է գաղափարա-
նշանն « սար, ի կամ « գաղափարն լերին », :
Բայց պէտք է յիշեցնել յարգոյ Ուսուցչա-
պետիս թէ՝ « սար, ի գաղափարանշանն եւ
զոյց ասորեստանեայց ռաքաննոն բառն արագե-
րէն կամ սոււրբերէն (1) ՇՈՒ-ՍԻ բառն է,
և ո՛չ տեսի : Միւլլերի՝ « վիմափոր տաճար »,
թարգմանութեան պատճառն այն է՝ որ Վիլնը
վիմափոր խորի մը մէջ գտած է նոյն արձա-
նագրութիւնն, և թէ երկրորդ տողին մէջ

կ'ըսուի որ Իշպուհինի իւր Մինուայ որդւոյն
հետ « նորգոց խաղչի աստուծոյ տեսին ==
տաճարն », :

4. Մենուա-նի անունն վերջի մասնիկն
նի՝ սեռականին հոլովմանիչ համարելով կը
թարգմանեմ « Մենուա-ի », այսինքն « Մե-
նուայի պալատն », փորձանակ թարգմանելով
« վասն », մանաւանդ որ տարականն ալ կը
գնէ Եէյն : Այս մասնիկն Սէյս և Լէմոն կը
թարգմանեն « պատկանեալ », որ հաւանակա-
նութենէ գուրկ չէ բոլորովին՝ եթէ համե-
մատուի իմ թարգմանութեան հետ :

5 և 6. Այս երկու տողերուն՝ մանաւանդ
6րդ տողին մէջն է՝ որ ըրած է իւր գիւտն
Հ. Եէյն — Մինչև ցայսօր անծանօթ մնա-
ցած էր տուպական արձանագրութեանց՝ « աբ-
քայ », գաղափարանշանին ընկի լեզուաբն-
թերցումն, և կը կարգային շար՝ հետեւելով
ասորեստաներէնի . բայց նկատելով որ ամէն
անգամ գաղափարանշանով ներկայացուած՝
« Բ. արքայ հզօր, արքայ մեծ, ... արքայ
արքայից », սովորական բանաձևն այս արձա-
նագրութեան 5րդ և 6րդ տողերուն մէջ նոյ-
նութեամբ կը գտնուի, և 6րդ տողն « արքայ
արքայից », գրելու տեղ՝ շար է-րի-է-րա-ա-
նա-է ունի, կը ստիպուինք ընդունել թէ է-
րիշառէ կը համապատասխանէ « արքայից »
բառին, որուն եզակին ալ կ'ըլլայ Երիշառ ==
« արքայ », որն մի և նոյն բանաձևը կը
գտնենք նաև Սարգուրիշի մէջ արձանագրու-
թեան մէջ (Շուլց, թ. ԽԱ³) այսպէս .

8. (յ. մ.) Սար-գուր-ի-նի [(յ. մ.) Ար-
գի-տի-ի] խի

9. շար քարաիէ շար աշ-տաշ-ի-նի [շար հ-
քանառէ Շոռ-ի] քա-ռա-է

10. շար քրանառէ Բի-ա-ի-նա-ռա-է [շար]
է-րի-քա-ռա-է (1)

1. Սէյս կը սխալի երկուքի բաժնելով այս
բառն (Թ. ՄԱ³) — շար-է խոռ-քա-ռա-է, որմէ
կը հետեւընէ թէ՝ ուրարտեան լեզուան « աբ-
քայ », կը կոչուէր խաղաչ . բայց Սէյսի խոռ-
ընթերցումն ալ ուղղելէ է ի թի, վասն զի այս
առանի մէջ զիծ կ'ուրարծ կը ներկայացընէ
Շուլց : — Վերջին պահուն կ'իմանամ Հ. Եէյ-
նէն թէ Լէմոն նամակ մը գրելով իրեն՝ հեր-
քած է « արքայ », բառին Երիշառ ըստին, և
Սէյսին կարծիքն հաստատելով կը պնդէ թէ
Շուլցի օրինակին մէջ խոռ-քա-ռա-է ձևով է :
Բայց՝ ինչպէս վերն ըսի, նորէն կը կրկնեմ՝
թէ յիշուի Շուլց թէև խոռ ունի, բայց օրի-
նակութեան մէջ նոյն տառին մէջ մասը կո-
տրած նշանակած է . արք կ'ուրարծ մասն ուղ-
ղահայեացք սեպի մը յաւելմամբ ասորղացը-
նելով մեր կողմանէ՝ կ'ունենանք ԲԻ, որուն
հզօրութիւնը կը հաստատուի Մանազկերտի ներ-

1. Աբգղերէն կամ սոււրբերէն, կամ սու-
մեր-աբգղերէն, է այն լեզուն՝ որ կը խօսուէր
Բաբելոնի նախնական ժողովրդեան մէջ, և որով
գրուած են Բաբելոնի ամենահին արձանագրու-
թիւնք : Ասորեստանաբնէ սոււրբերէնը կը
ներկայացընէ զխաղիք՝ երբ պէտք ունենան
գրել լատինական տառերով : Ես ալ կը հետե-
ւիմ ընկալեալ սովորութեան :

11. ա-յո-ռ-ռ-ս-ի-է պատմորի Տո-ռ-ռ-պա-
կ (յ. ք.)

Աւելի հաստատ ապացուցի համար դիմենք
Հ. Նեքստե Սարգիսեանի Երբ արձանագրու-
թեան, զոր արգէն օրինակով է Շուլց (թ.
ԼԸ), որուն հետեւեալ տողերը նոյնութեամբ
կրնանք համեմատել մեր 4-7 տողերուն հետ.

5. (յ. մ.) [Սար-ռ-ռ-ի-հի] (յ. մ.) Ար-
գի-ռ-ի-հ-ի-ի

6. [շար ա-ռ-ռ-ի-] ճի շար երանառէ Շո-
ռ-ռ-ռ-ռ

7. [շար երանառէ Բի-ա-ի-ն-ա-ռ-] ճ շար
շարքանի-ռ-ռ-ռ (1)

8. [ա-յո-ռ-ռ-ս-ի-է պատմորի] Տո-ռ-ռ-
պա-կ (յ. ք.)

Ն. ԵՆՅՂ երկրաշ = "արբայ" բառէն
կազմուած կը կարծէ տոսպական քանի մը
անուններ, ինչպէ՛ս Էրիսիկի, Էրիսիկեայ, Է-
րիկեայ, Էայլի. որոց վրայ կը յաւելու նաև
մեր աղգային մասնագրաց "Արալէզի"՝
զոր կը մեկնէ "արբայաստուածք, արբայք
աստուածոց", հակառակ մեր մասնագրաց
և բանասիրաց՝ որք կը կարծեն թէ ուղղա-
գոյն ձևն է "Յարալէզք" = յար լիզոզք" (2):

կայ արձանագրութեամբ՝ ուր բացարձակ կեր-
պով կը տեսնուի թէ Բի է, ոչ թէ Խոռ:
1. Քիչ մը վերջ՝ երես 75, 2րդ ստուծութեան
մէջ բերք թէ շար = "արբայ", բառին յոգնակին
կ'ըլլայ շարքանի. բայց հոս զերէն առ-է մաս-
նիկն աւելցուցած է՝ որպէս զի ընթերցողն ու-
շադրութիւն ընէ "արբայ", զազափարանշանին
յաջորդող ՄԵՄ տառին, որ յայտարար նշանն
է յոգնակիւ, և կարգայ երկրա-ռ-ռ: Տես նաև
վարը, ծան. 1:

2. Ենչկայ "Էրբե զծովացուն" զոր է կովէ
երես տան, և զպայն իմի է մարդկան, և
զառելզն է յանէ 11... "և ոչ է յանէ ինչ
եւեալ, երթ... (Ա, ԻԲ) խօսքերէն կրնանք հե-
տեւընել թէ Յարալէզք տեսակ մը աստուա-
ծացեալ շուներ են նաև Մարդոպի հետեւորդ
չորս չնրն — Ուկիլաշնա = "յափշտակիչ",
Ակիլոպա = "ուսիչ", իկիլոպա = "կու-
րիչ", և Իրքեռա = "յազեցուցիչ", (Հմմտ.
Rawlinson. The Cuneiform Inscriptions of We-
stern Asia, Բ, երես 56, աղ 32-35): Պրն.
Սերոպի Արիւշանի քով զլանիկ մ'ալ կը զբո-
նուի, որուն վերայ քանդակուած է Մարդոպի
աստուածն գահի մը վերայ բազմած և առջևը
շուներ: Անշուշտ այս Մարդոպի աստուածն
և իրեն չնրն են որ կը յիշէ Յակոբ Արճեցի
իւր "Ի վերայ անվան կանոն բանասիրածու-
թեան մէջ" ըսելով թէ կը պայտեմն է Խառան
"Տէր (Բ) ընդ շուան", (ZDMG, ԻԲ, երես 110):
Արք շնեք կրնար Մարդոպի շանց հետ նոյն
համարել մեր "Յարալէզք",:

ԵՆՅՂ կը համեմատէ նաև Պղատունի Հնա-
բազմորի-Կան մէջ յիշուած Էր անունն երի-
շի (1) հետ: Այս Էր՝ Արմենիոսի որդին է,
զոր Մ. Էմին Խորենացույ առաներն Թարգ-
մանութեան մէջ (երես 254 և 255) նոյն կը
համարէ Արայ Գեղեցկին հետ 2 ման. նաև
կիրկեան Տարկոսարիս, Տերիարիս, Ուարիս
անուններն ի Sachau.

7. Ուարտացի դպիրք սովորութիւն ըրած
են տոսպական արձանագրութեանց ամէնուն
մէջ ալ, առանց բացառութեան, Տոռպա =
"Տոսպ", անուան սկիզբն ու վերջը կրկնել
"քաղաք", զաղափարանշան, որ ուրիշ

1. ԵՆՅՂ կը կարծէ թէ երկրառէ յոգնակի
սեռական ձևին եղակի ուղղականն ըլլայ երիշ,
և թէ շառա՛ն՝ նառա՛ն հետ՝ յոգնականացուցիչ
վերջադիր ըլլայ: Բայց իմ խոսքի կարծեմք՝
յոգնականացուցիչ վերջադիրն է միայն — սե-
ռականի համար — ոչն կամ թերեւս առան. այս-
պէս, եղակի ուղղ. երկրաշ, յգ. սեռ, երկրա-
ռ-ռ. ինչպէս նաև ՏՐՏ տղին մէջ յիշուած Ծա-
ռարա-ռ-ռ՝ յգ. սեռականն է Ծռարա կամ Ծա-
ռարաշ անուան, և ճՐՐ տղին մէջ յիշուած
Քիկինա-ռ-ռ՝ յգ. սեռականն է Քիկինաշ =
"Վան", անուան: Jonsson ես քննադէ արձա-
նագրութեանց մասին քրտ ճմտական ընդար-
ձակ ուսումնասիրութեանը մէջ կ'ընդունի թէ
ռ-ռ՝ յոգնակի սեռական կը կազմէ սով վերջա-
ցած բառերու մէջ, ի տոսպական բնականաբար
արձանագիրս. (ZDMG, 1894, ԻԸ, երես 434-
436). ասով կը հաստատուի իմ կարծեմքս
Նառ-ռ՝ սիւսլ ընդհատուած մ'է, նկատելով որ
նա բարբութեանց մէջ կը նշանակէ "քաղաք",
ուստի նառ-ռ, ոչ թէ յոգնականացուցիչ մաս-
նիկ է, այլ նա-ռ-ռ = "քաղաք", 1: Լէմմա
Բերլինի Մարդաբանական Ընկերութեան առջև
(1892 ապրիլի 30ի և 1893 հոկտ. 19ի նիստ-
տերուն մէջ) հաստատած է թէ նա կը նշանա-
կէ "քաղաք", այսպէս, Տոռպա-նա = "Տոս-
պա քաղաք", Էրբե "Տոսպապիւր", Ուա-
սաիսի-նա = "Ուսասիւրն քաղաքն", Էայլն:
Նա վանկին յոգնականացուցիչ ռ-ռ մասնակ
հետ անշուշտին չունենալն աւելի որոշ կեր-
պով կը տեսնուի՝ մեր օրինակին Քիկինա-ռ-ռ
անունն, որ ուրիշ արձանագրութեանց մէջ
Էրբե եղակի գրուած է Բի-ա-ի-ն-ա-ռ-ռ, Բի-
ա-ի-ն-ա-ռ-ի, Բի-ի-ա-ի-ն-ա-ռ-ի, Բի-ա-ի-
ն-ա-ռ-ի, Էայլն ձևերով, որոնցմէ կրնանք
հետեւեցնել թէ՛ նա արմատական է այստեղ,
ինչպէս կը հաստատուի նաև արդի "Վան",
ընթերցան հետ համեմատելով: Ենթադրելով
որ նառ-ռ յոգնակի սեռական կազմով մասնիկ
մ'է, այն աստե պէտք էր որ ունենայինք
"Քիկինա-նառ-ռ", որ երբեք զոյրութիւն չունի.
այսպէս նաև մեր արձանագրութեան Ծռարաշ
անունն՝ փոխանակ ունենալու Ծռարա-ռ-ռ,
պէտք էր որ ունենայինք "Ծռարա-նառ-ռ":

տեղ՝ սկիզբը միայն կը դրուի, ըստ սովորութեան: Բայց այս անգամ դպիրը կը խռորի իւր և իւր պաշտօնակցաց ուղղութիւնէն, և մեր արձանագրութեան մէջ Տոշպա անունան սկիզբը ծանօթ յայտարար նշանը դնելէն յետոյ Տոշպաէն անմիջապէս ետքը փոխանակ նորէն կրկնելու նշանը, կը գնէ բոլորովին նոր բան մը՝ ամբողջ գրերով գրուած, որ կը կարգացուի պա-ա-դոսպ-րի կամ պա-ա-ռսմ-րի: Եւ չիլ ասկէ կը հետեւցնէ թէ « քաղաք », կը կոչուի ուրարտեան լեզուա պա-ա-դոսպ-րի. և սակայն կասկածելով՝ որ թերեւ առաջին երկու տառերն (պա-ա) ընդօրինակողին մէկ սխառն ըլլայ, նախորդ Տոշ-աշ-պա-ա յատուկ անուն վերջին երկու տառից կրկնութեամբ, կ'առաջարկէ ընթեռնուլ միայն դոսպրի: Թող ներքին համարձակութեանս՝ թէ ես այս կարծիքէն չեմ. վասն զի, նախ՝ արձանագրութեան այս մասն քարին երկու երեսին վրայ տարածուած է այսպէս — Տոշ-աշ-պա- (և շարունակութիւնը միւս երեսին վրայ անցընելով) ա պա-ա-....., որ անկարելի է շփոթութեան և կամ կրկնութեան տեղի տայ, մանաւանդ այնպիսի անձի մը՝ ինչպէս օրինակող պաշտօնէին՝ որ ատորեստանբանութեան անդեակ չըլլալուն համար, ստիպուած էր տառերուն վրայ նայելով գծագրել հաստարմար, պատկերահանի մը գերը կատարելով պարզապէս: Եթէ այս կտորը մի և նոյն առիթ վրայ գրուած ըլլար՝ քիչ մը կասկածելի կրնար ըլլալ, ենթադրելով որ օրինակողն անուշագրութեամբ երկու անգամ գծած է պա-ա տառերն. բայց ոչ, ինչպէս տառեր, մէկ մասը քարին մէկ երեսին վերայ գրուած է, և միւս մասը քարին յաջորդ երեսին վրայ գրուած: — Երկրորդ գիտութեան այն է՝ որ Եւրոպիոյ դոսպ կարգացած տառ պէտք է կարգաւ ՈՒՄ: Այս փոքրիկ շփոթութիւնն յառաջ եկած է՝ Պոլոս և ՈՒՄ տառից իրարու հետ ունեցած նմանութենէն. Պոլոս ունի չորս ուղղահայեաց սեպ, իսկ ՈՒՄ ունի երեք հաստ միայն. և մեր օրինակին մէջ ալ ճիշդ երեք հաստ է: Ուստի ուրարտեան լեզուա « քաղաք », պէտք է կոչուի պա-ա-ռսմ-րի կամ պառսմրի:

Պարիս, 20 դեկտ. 1896.

Կ. Յ. ԲԱՍՄԱՃԻԱՆ

Յ. Գ. — Արմաւուրի մէջ վերելբն գտնուած և կտորած աղիւսի մը կտորի վրայ գրուած (Սմառտեանց թ. 23, Տեղագիր Գեղարքանի ծովագարդ գառաթի, 1896, երես 777) « կեղծ ու շինծու », արձանագրութեան (Բաշմ. 1896,

երես 328) հարագատութիւնը կը պաշտպանէ Բեյք վաւերական համարելով զայն, առաջի Բեյրութի Մարգարանական Ընկերութեան. (Նիստ 16 մայիսի 1896. Հմմտ. (Zeitsch. f. Ethnologie, 1896, երես 315) ⁽¹⁾).

Նոյն

Գ Ի Ն Ի

Իտալական օրագրի մի, — Giornale di Erudizione կոչուած՝ որ Փլորինտոյ մէջ կը հրատարակուի, — նախորդ համարներէ միայն մէջ բանաւոր ոմն հարցում մ'ըրեր էր, թէ արդեօք յուն. οὐα եւ οἶνος, եւ լատին. vinum եւ uva բառերուն մէջ ո՞ր եւ է աղերս չի կայ ամենեւին: — Այդ. յիշեալ լրագին Յա. նուարի Թերթին մէջ, G. Nerucci ստորագրութեամբ հետեւեալ պատասխանն տրուեր էր: « Բնաւ ո՞ր եւ է ստուգաբանական ծագումն կամ աղերս չի կայ յուն. Յա, ծղ, օղ եւ οὐα (այլեւայլ յոյն գաւառաբարբաթ՝ որք կը նշանակեն արօսի կամ սին, լատ. sorbus, գաղղ. cornier, գերմ. Vogelbaum — ծառ բալնայ) եւ οἶνος, եռոյկական բարբառով Բօյոս, յորմէ ծագեր է լատիններէն vinum, եւ uva բառերուն մէջ. ուստի անկարելի է որ արօսայ կամ սին եւ օղ եւ օւա լատիններէն ունենան ծագումն: Եւ թէ միանգամայն uva-յէն չի կազմուի vinum բառն: Հմմտ. GEORG CURTIUS, Grundzüge der Griechischen Etimologie. Թէ եւ լեզուաբանական գիտութիւնն տարուէ տարի հսկայաբայ կը դարգանայ, սակայն ոչ սակաւք տակաւին այն նախապաշարման մէջ են, թէ աշխարհիս ամենայն լեզուք երբայական յառաջ եկեր են, եւ այլն: Գիտնականօրէն յունական ստուգաբանութիւնն արիական նախատիպարին վերայ հաստատուած է, եւ ոչ սեմականին. եւ հնունւարար ghaiz (?) բնաւ անշուքիւն չունի ոչ οἶνος եւ ոչ vinum բառերուն հետ ». սակայն, պէտք է աւելցնել, թէ այդ բառն հայերէն գինիի հետ ունի նմանաձայնութիւն. եւ եթէ G. Nerucci հմուտ ըլլար հայերէն կամ արեւելեան լեզուաց, անշուշտ ուրիշ ոճով պիտի գրէր իւր պատասխանը:

1. Երկին անգամ կը խնդրեմ մեր ազգային բանասէրներէն որ եթէ տոսպական նոր արձանագրութեան մը հանդիպին՝ բարեհաճին անոր նմանաձայնութիւնն ինձ յիշել, այս հարցեով.

Basmadjian
108, Avenue de Neuilly.
PARIS - NEUILLY.